

יד לקורא

רבעון לספרנות ולביבליוגרפיה

אפריל 1953

כרך ג', חוב' ד'

אייר תשי"ג

כתייה טמקין-ברמן

ספריות יהודיות בוארשה

ההתחלה

תקופת קיומן של ספריות יהודיות בוארשה אינה ארוכה ביותר. כידוע לא נתהווה ישוב יהודי יציב בוארשה לפני המאה השמונה-עשרה, ולא ידוע לנו דבר על קיומן של ספריות יהודיות בזמן ההוא. ניתן לשער, כי פה ושם היו מצויים ליד בתי הכנסיות ובתי המדרשות אסיפות של ספרי דת, ובודאי היתה קיימת איוו ספרייה ליד בית המדרש לרבנים בוארשה, אך עקבותיהם לא נודעו עד היום. הספרייה היהודית הראשונה, שהיתה קיימת כמעט עד מלחמת העולם השנייה, היא זו שעל יד „אגודת עובדי המסחר בני דת משה“ (Stawarzyszenie subjektow Wyzn.)

שנוסדה בשנת 1858, ונקראה פשוט „חברת משרתים“.

בשנת 1872 היתה „החברה“ העממית לאגודה, ואל הועד שלה נכנסו צעירים מתבוללים „משמנם וסולחם של מנהלי הפנקסים“, ככתוב בדין וחשבון הפולני, ונוסדה ספרייה על טהרת הפולנית, הרוסית והגרמנית. אמנם החברים הפשוטים, בני „עמך“, היו תובעים וחוזרים ותובעים מן הספרייה ספרים באידיש, אך לא היתה לתביעתם כל אוון קשבת, — התנהלה פסלה „זארגון“, ומשום כך אין תימה שבכל הדו"חות של הספרייה (נדפסו בכתב-העת של המתבוללים Izraelita) היו קובלנות על מיעוט הקוראים.

בתקופה ההיא (בשנות השמונים והתשעים) נמצאו כבר בוארשה חנויות למכר ספרים, אשר, תמורת תשלום מועט, היו משאילות ספרים יהודיים, ספרי שמ"ר, דיק, דינזון ואחרים.

רוב מבקריהן של הביבליותיקות הפרימיטיביות היו משרתים ועוזרות-בית, ששאלו רומנים בעלי תוכן עצוב גם מאת מוכרי ספרים נודדים ורוכלים. הספרים הושאלו בעיקר לימי שבת, אך קוראים מסורים ונלהבים נודדו וכבר ביום רביעי בשבת פקדו את מיטיביהם ושאלו לספר טוב. רבות סח לי על כך בשנת 1933 אחד מו"ס ומו"ל ישיש, אברהם מורגנשטרן מרחוב פרנצישקאנר, אשר עוד להוריו היתה חנות ספרים ברחוב נאלבקי.

בשנת 1880 נוסדה בוארשה הספרייה היהודית הראשונה, הגדולה והמודרנית. הייתה זו הספרייה שליד בית הכנסת הגדול הריפורמי (סינאגוגה) אשר ברחוב טלומצקה.

מזמן נמצאו אז ליד הסינאגוגה ספרים רבים, לרוב מתנותיהם של יהודים מתבוללים, שלא ידעו מה לעשות בירושת אבותיהם; ומשנודעה ברבים ההצעה ליסד בית עקד לספרי היהדות, המטירו על ההנהלה שפע של מתנות-ספרים. אחד המיסדים, ואחר כך מנהלה המסור של הספרייה במשך שנים רבות, היה הד"ר שמואל פוזננסקי. שנים רבות שכנה הספרייה הגדולה בשלשה חדרים קטנים שבבנין בית הכנסת הגדול, ורק לאחר יובל שנים כמעט זכתה לבנין משלה.

בשלהי המאה התשע-עשרה, עת ניצני התהיה — הפועלית והציונית — נראו ברחוב היהודי, נוסדו ספריות יהודיות גדולות שנאלצו, מחמת המציק של השלטון הצאריסטי, להתקיים באורח בלתי ליגאלי; אך תור הזהב של הספריות היהודיות בוארשה הגיע בזמן מלחמת העולם הראשונה. רובן של הספריות האלה, נוסדו בתקופה ההיא, והן התקיימו עד השואה הגדולה.

ל פ נ י ה מ ל ח מ ה

עד שנת 1939 היו בוארשה כחמישים ספריות יהודיות. ההגדרה של התואר „יהודיות“ היא: ספריות, שבעליהן יהודים (אנשים פרטיים, או מוסדות) וקוראיהן יהודים, ושהיה בהן מדור מיוחד של ספרים בעברית או אידיש. אין התואר הזה כולל איפוא שורה של ספריות, אשר בעליהן היו יהודים וקוראיהן היו יהודים, ועם זה היו הספרים כולם פולנים ולועזים. כן אינן נכללות כאן ספריות, שנמצא בהן מדור יהודי (כגון הספרייה הפולנית הלאומית), אך בעליהן לא היו יהודים.

מלבד חמישים הספריות הנ"ל, התקיימו בוארשה עוד כמה ספריות קטנות, אשר הגישה אליהן נתאפשרה מיד לאחר גמר העבודה הסטטיסטית. עליהן עוד ידובר להלן. לא נזכרו כאן אספי הספרים הפרטיים של כמה מלומדים ואספנים יהודים, כגון: פרופסור בלבן, הרב שור ואחרים. כן לא נכללו כאן אספי-הספרים הדתיים שליד בתי הכנסיות ובתי המדרשות. סוג מיוחד מהווים אספי הספרים של בתי-הספר היהודיים, אשר ברובם הגדול היו „נקיים“ מספרי עברית ואידיש. מדורות כאלה נמצאו רק באי-אלה מקומות בודדים.

רשימה מפורטת של הספריות היהודיות בוארשה*

ספריות לחכמת היהדות

1. ספריית בית הכנסת הגדול (הסינאגוגה) ברחוב טלומצקה 5. נוסדה בשנת 1880. מספר הספרים — 33.000. המנהל משה וייסברג. בנין משלה, עם אולם-קריאה.
  2. ספריית ביהכ"נ „שערי ציון“, ברחוב פאווינה 8. מס' הספרים — 1.700.
- ספריות פועלים
3. ספריית-גרסר, רח' דלוגה 50, אח"כ — לשנה 13. מס' הספרים —

* הסבלאות והמספרים בסוף המאמר — לקוחים מתוך החוברת שלי: „הספריות היהודיות בוארשה לאור המספרים“, חרסיס מכה"ע, דאס חירטשאפטליכע לעבן“, גל. 6—7, 1934, וארשה.

- 20.000. נוסדה ע"י איחוד הספריות של א) המועצה הארצית של אגודות מקצועיות.
 (ב) אגודת הטרונספורט, ג) אגודת פועלי הלבוש, ד) אגודת פועלי המתכת, ה) "אפ"
 (ידישע ארבעטער פרוי), ו"ז) ספרית שני מוסדות שיעורי-ערב, ח) ספרית ילדים
 ע"ש שמואל האוני. המנהל — הרמן קרוק ("בונד"). נוסדה בשנת 1915.
4. הספרייה "דאס לעבן", דזילנה 32. מס' הספרים — 12.900.
 נוסדה ליד אגודת פועלי טקסטיל (קומוניסטים) בשנת 1918.
5. "הזמיר", גנשה 14. מס' הספרים — 5.000. תחילתה ליד אגודת
 "הזמיר", אח"כ עברה לפועלי-ציון (צ. ס.). נוסדה בשנת 1915.
6. "ספרית בורוכוב", קארמליצקה 15, אח"כ — 4. מס' הספרים 4.000.
 נוסדה בשנת 1919 (פועלי-ציון שמאל). לפני פרוץ המלחמה הוחרמה ע"י המשטרה.
7. "וויסן", פאווייה 54. מס' הספרים 2.000 (קומוניסטים).
8. "ספרית גרוסר בפראגה", רח' זומבקובסקה. מס' הספרים 1.000
 ("בונד").
9. "הספרייה ע"ש י. ל. פרץ", רח' אוחוטנה. מס' הספרים 800 (קומו-
 ניסטים).
10. הספרייה ליד מועדון הספורט "ו'אר" (פראגה). מס' הספרים
 700 (פועלי ציון שמאל).
11. "הספרייה ע"ש י. ל. פרץ" (פראגה). מס' הספרים 600 (קומו-
 ניסטים).
12. "הספרייה ע"ש י. ל. פרץ" (פובונוק) מס' הספרים 450 (קומו-
 ניסטים).
13. הספרייה ליד "יונגבאר", רח' זמנהוף 6. מס' הספרים 250
 (פועלי-ציון שמאל).
14. הספרייה ליד "יוגנט", רח' זמנהוף 29. מס' הספרים 250 (פועלי-
 ציון שמאל).
15. "ספרית מיכאילביץ", (פובונוק). מס' הספרים 200 ("בונד").
 ספריות של אגודות
16. עזרה הדדית של סוכנים-נוסעים, רח' לשנו 14. מס' הספרים
 6.500, נוסדה בשנת 1900, לערך.
17. עזרה הדדית של סוחרים, רח' אורלה 6. מס' הספרים 5.336
 נוסדה בשנת 1900, לערך.
18. אגודת עובדי דפוס, רח' דזילנה 33. מס' הספרים 4.000.
19. איגוד שחקנים, רח' לשנה 2, מס' הספרים 1.200.
20. מרכז בעלי-מלאכה, רח' ביילנסקה 7. מס' הספרים 900.
21. אגודת הסופרים, רח' טלומצקה 13. מס' הספרים 500.
- ספריות ציוניות
22. "מרכז", רח' ביילנסקי 9. מס' הספרים 3.000. נוסדה בשנת 1917.
23. "התחיה", רח' זמנהוף 13. מס' הספרים 900.
24. "עקיבא", רח' קרולבסקה 49. מס' הספרים 250.
25. "גורדוניה", רח' נובוליפקי 25. מס' הספרים 200.

26. ההסת. הציונית, סניף מוקוטוב-פולאבסקי. מס' הספרים 275.
 27. סניף פובונק-אלבלאנסקי. מס' הספרים 200.
 28. סניף צ'רניאקוב-צ'רניקובסקי. מס' הספרים 170.
 29. סניף פלצביזנה. מס' הספרים 100.
 30. "הנוער הציוני", סניף פלצביזנה. מס' הספרים 130.
 31. "החלוץ", רח' קרמליצקה 29. מס' הספרים 750.
 32. "החלוץ הצעיר", רח' זמנהוף 26. מס' הספרים 350.

ספריות "מזרחי"

33. "החלוץ המזרחי", זמנהוף 7. מס' הספרים 600.
 34. "צעירי המזרחי", קרולבסקה 43. מס' הספרים 265.
 35. "צעירי החלוץ המזרחי", זמנהוף 46. מס' הספרים 250.

ספריות "אגודה"

36. "בנות אגודת ישראל", רח' טווארדה 35. מס' הספרים 600.
 37. "צעירי אגודת ישראל", כתובת לא ידועה מספר הספרים 500.
 38. "פועלי אגודת ישראל", רח' דז'ילנה 20. מס' הספרים 460.

ספריות פרטיות להשאלה

39. "הומאניטה", רח' לשנה 14 (בעל הספריה פסח קופנר), מס' הספרים 60.000.

40. "פנתיאון", רח' טווארדה 10. מספר הספרים 20.000.
 41. "לקטורה" (ברסלר), נובוליפקי 5. מס' הספרים 12.000.
 42. "ורבוס" (קנטרוביץ'), מריאנסקה 2. מס' הספרים 11.000.
 43. "הומאניטה", טארגובה 46. מס' הספרים 10.000.
 44. "גלוריה", שווינטוירסקה 21. מס' הספרים 10.000.
 45. "רנסנס", קרמליצקה 30. מס' הספרים 9.000.
 46. "יוצניא", צ'רניאקובסקה 129 (דולמן). מס' הספרים 9.000.
 47. "פוליגלוב", זמנהוף 13. מס' הספרים 8.000.
 48. "פרנס", נובוליפיה 15. מס' הספרים 3.500.

ספריות אחרות

49. בית החולים היהודי ברח' טשיסטא דבורסקה 15. מס' הספ' 2.000.
 50. "ג'וינט", רח' יאסנה 11. מס' הספרים 200.
 מלבד הספריות הנ"ל, היו קיימות באותו זמן: ספריות ילדים ע"ש שרלוטה ביילואוסוב שנוסדה. ע"י אב שכול, לזכר בתו; ספרית מתבוללים "Wiedza" (דעת), ברחוב פשיחודניה 1. היו כבר אז מחוסלים: הספריה של "חובבי שפת עבר" (רח' פשיוד 5) הספריות הפרטיות להשאלה "קולטורה" ושל וויינר. הספריה הקומוניסטית של עובדי בתי המסחר ברח' דז'ילנה 25 הוחרמה קודם לכן.

בזמן המלחמה

מיד לאחר כניסתם של קלגסי היטלר לוארשה, נסגרו כל הספריות היהודיות. כעבור כמה ירחים, בתחילת 1940, הורשו כמה ספריות פרטיות לחדש את פעולתן. בתנאי שלא ימצאו בהן שום ספרים המדברים בגנותו של היטלר, ואף לא שום ספרים לועזיים. הספריות הפולניות נצטוו לטהר את אצטבאותיהן מספריהם של

סופרים לא־אֶרִיִּים. רבה מאד היתה בימים ההם התנועה באותן הספריות המצטוות, שנפתחו מחדש, כי בעת ובעונה אחת נאסר על היהודים להשתמש בספריות הפול־ניות. הספריות הציבוריות, שנשארו בשלימותן (חלק מהן, כגון „הזמיר“, גהרס לחלוטין בעת המצור על וארשה), לא השתדלו אז עדיין להשיג רשיון מחשש נגישות. פתיחת הספריות מחדש היתה כרוכה גם בכנסת גילוי עסקנים פוליטיים ציבוריים, שפעלו במחתרת. לא היה גם כדאי להשתדל, כי כעבור זמן מה, באביב 1940, נסגרו שוב כל הספריות הפרטיות להשאלה, וספריהן הוחרמו והוצאו מוארשה. בעת היא הועברו לגרמניה גם כל הספרים מספרית מדע היהדות שברח' טלומצקה. בספריות האחרות, שלא היו פעילות, טרם נגעו אז לרעה. ההחלה התנועה של ספריות בלתי ליגאליות.

נוצרה רשת גדולה של ספריות זעירות, שמספר ספריה של כאו"א לא עלה על כמה מאות. ספריות אלו שברובן לא באו לעולם אלא לשם פרנסת בעליהן, נוסדו ע"י אנשים, שהיו לפני זה בעלי ספריות להשאלה או פקידי ספריות, שהצליחו לאגור ספרים, שנלקחו בחזרה מידי קוראים, או נגנבו מספריות סגורות. נמצאו גם מורים, שבצורה זו הפעילו ספריות בבתי־הספר. ספריה כזאת נמצאה ברחוב אוגרודובה 33, במעונה של מרת קאליצקה, המנהלת של ביה"ס התיכון הידוע לנערות. היתה זו ספריה לא קטנה מצוידת בקטלוגים ובשאר אבזרים. באי הספריה נהגו בזהירות יתרה, את הספרים הוציאו והחזירו עטופים ומוצנעים, שלא תשלוט בהם „עין רעה“ של הרחוב. מרביתן של הספריות הקטנות האחרות לא היו באמת אלא ספריות נודדות. בעליהן היו מחזירים על פתחי הקוראים כשתחת בית שחיים תיק עם כמה ספרים, וככה היו מחליפים.

ואולם אספיה־הספרים הגדולים ביותר שבגיטו היו ציבוריים, הלא הם: הספריה שבהנהלתו של לייב שור (מי שהיה בעליה של הוצאת הספרים „תמר“ בולילנה), שנמצאה בדירתו ברחוב לשנה 56, וספרית־הילדים המרכזית שליד „צנטאס“ (מחסה־ילדים), ברחוב לשנה 67, בהנהלתו. בביתו של שור היו מצויים משנים־עשר עד חמשה־עשר אלף ספרים, שהובאו בחלקם מספרית־גרוסר (נגנבו דרך חלון־מרתף שמתחת לספריה הסגורה), וחלקם מספרית „דאס לעבן“ (באביב 1942 נתקבל הרשיון לפתוח את הספריה הסגורה, באמתלה של מחסור דירות בגיטו ושל ההכרח, שהתהווה, כתוצאה מהמחסור הזה, למכור את הספרים ע"מ לפנות את הדירה. שור „קנה“ את הספרים בכספי „העזרה העצמית היהודית“), מלבד שתי ספריות אלה, רכש שור כמה וכמה אסופות מאת אנשים פרטיים, אשר נמלטו מוארשה. הוא קנה גם ספרים יקרי־מציאות ברחוב, ולרוב הוציא למטרה זו את פרוטותיו האחרונות.

בסידור הקטלוגים עזר לו לשור ידידו ושכנו מאכליס, מי שהיה סדר ב„היינט“. שמור בזכרוני הקטלוג המופלא לפיוט יהודי, שהיה ערוך עפ"י כל הכללים של המדע הביבליוגרפי, אשר מאכליס תיכן ושיפץ בכתב־ידו המהודר. שניהם לא מצאו בכך כדי מחייתם, וסבלו רעב וקור. הספרים תפסו את כל חדר המגורים, ששרד להם, במטבח היתה שכובה אמו הישישה, המשותקת, של שור, ושור ומאכליס היו ישנים בפרוזדור הקר.

בתנאים נוחים יותר נמצאה ספריית הילדים המרכזית שליד „צנטאס“. אומנם

זמן ממושך שכנה הספריה כבוד בכמה מזוודות במסדרונו של „צנטאס“. אך עם סגירת הגיטו, בשעה שמוסדות פולנים, שנמצאו בתחומי הגיטו יצאו ממנו, עלה בידי לקבל את מעונה של ספריה עירונית, בלשנה 67, ולהעביר לשם את מאות הספרים, שמטעמי לגליזאציה נאספו בצורת „צעצועים וסיפורי מעשיות“ למען ילדים עניים במסגרת הפעולה הכללית של אוסף בגדים וחפצים שונים בשביל פליטים ונשרפים. מספר הספרים הלך וגדל מיום ליום. במרוצת הזמן נוספו שאריות של הספריות הבאות: מאיגוד סוכנים-נוסעים (לשנה 14, אח"כ 13); מספרית-הילדים ע"ש שרלוטה ביילואוסוב (קאפוצי'נסקה 18), — ספרים קרועים ובלויים, שנמצאו, לאחר חיפושים ממושכים, במטבח עממי שברחוב טווארדה 15; מספרית-„דעת“ (פשוהדניה 1), — הספרים נתגלו במרתפו של בית-הספר למלאכה ברחוב סטאבקי 36. מפעם לפעם נתקבלו ספרים כשי מאת מתלקות ילדים שלידי ועדי הבתים (זכורני משלחת ילדים שבראשה היה הילד פליק נוס, מאוגרודובה 29, ובידם כמה עשרות ספרים), ומאת ילדים בודדים, כגון מתנת בתה של מרת צציליה סלאפאק, חלק מן הספרים נקנו, כרגיל, ברחוב.

בימים ההם, עת בד בבד עם הספריות היו גם כל חנויות הספרים סגורות ומסוגרות, עבר כל מסחר הספרים אל הרחוב, המרכז הראשי של מסחר זה מצוי היה בנובוליפקי (בקטע שבין זמנהוף וקרמליצקה). כעשרה מוכרי-ספרים, בעלי בתי-מסחר ומו"לים לשעבר, עמדו שם על יד דוכניהם, ליד הבית. מס' 10 עמד הספק העיקרי שלי, גולדפרב, בקרן רחוב קרמליצקה עמדו שני נערים וברשותם ספרי-ילדים לרוב, והיו מחזוים דעתם על כל ספר וספר אם ראוי הוא למיקרא. ממול, בעבר השני של הרחוב, עמד אחד סופר ומחנך (לא אזכור כעת את שמו) ובידו ספרים עבריים למכירתה, גם ברחובות אחרים נתקלתי במוכרי-ספרים בודדים. בקרן לשנה-אורלה עמד קליניונינגר, מי שהיה בעל חנות לממכר עתיקות בשוויינטור-קשיסקה. ספרים נמכרו גם בגזיבווסקה, בסמוך לצ'יפלה, ובטווארדה, ע"י מריאנ-סקה. מחסן-ספרים גדול מצוי היה באחד המקומות שבקרוכמלנה. מרובים היו ה„יורדים“, שמכרו את ספריות-הבית שלהם תמורת פרוטות. לעומת היוקר, שהלך והאמיר בגיטו, היו הספרים המיצרך היחידי, שמקירו היה זול יותר מאשר לפני המלחמה. אוצרות יקרים היו, פשוט, מתגוללים בחוצות.

לא רב היה מספר הקוראים של ספרית שוך, אולם כמעט כל עסקני הצבור ומדריכי הנוער ושוחרי הדעת נזקקו לה לספריה זו. מספר הספרים שבספרית-הילדים הגיע לאחרונה עד לחמשת אלפים. זמן רב היתה הספריה קיימת באורח בלתי ליגאלי, בשם „ועדה לשעשועי-ילדים“ שלידי „צנטאס“. המעון היה ערוך ומתאים לשמו. על אצטבות הספרים עמדו בובות וצעצועים שונים, ואכן התנהלו שם פעולותיה של ועדת-התיאטרון של „צנטאס“ בהדרכת קלימה פוסווארק, של התיאטרון הכבובות, וגם חזרות, ואפילו הצגות קטנות, של תיאטרון הילדים נעשו במעון הזה.

מטעמי בטחון היתה הספריה משמשת מתחילה רק מוסדות של „צנטאס“, כגון: בתי-יתומים, מטבחי-ילדים, פנימיות למחצה בשביל ילדי-רחוב (פושטיידי), פינות-ילדים שלידי מרכזי-פליטים, בית-חולים לילדים, בתי-הסגר (בשביל האחרונים היו ספרים מיוחדים, מחשש הידבקות). מספר מוסדות הילדים, שהיו מקבלים

חבילות ספרים (מעשרה עד עשרים ספר) הגיע לחמישים. אחר כך, באביב 1941, עת הותרה הספרייה, יחד עם שאר ספריות, התחילו להשאיל ספרים גם ליחידים, שבמשך עת קצרה הגיע מספרם עד 700. למעלה מהמספר הזה נבצר היה מן הספרייה לשמש, ביחוד משום כך שלכל ילד היתה הרשות לקבל שני ספרים, אידי ופולני. התשלום היה מועט ביותר, חלק מן הילדים לא שילמו כל עיקר. הספרייה התחילה אז לקבל קודם כל ילדים עניים, ואת בעלי היכולת שלחה אל ספרית הילדים של מרת סטיפה וורטמן ברחוב אלקטורלנה.

אל ספרית הילדים נתלקטה שורה של יידיים נאמנים, מקרב ילדים ומבוגרים. מלבד הילדים, שהיו פעילים באוסף ספרים, נמצאו רבים מקרב בני הנעורים, שהיו יום-יום מגישים עזרתם לספרייה בכל אשר מצאה ידם: קישטו את המעון, ערכו קטלוגים (את הקטלוגים לילדים רכים קישטו בציורים), תיקנו וכרכו ספרים קרועים, היו מחזורים על בתי הקוראים ותובעים החזרת הספרים, שנקראו (לרוב לא הוחזרו מחוסר מלבוש, מחמת חולי או מות), אף היו מסייעים בהגשת ספרים לקוראים. הפעילים הנאמנים ביותר היו: סאבצ'ה (שיינדל) בייטל, רוז'יצ'קה שווארצברג, פולה (פרלה) ביילאוור, שולמית בראטשטיין. לכשנתאפשר לה לספרייה לשלם שכר עבודה, הוזמנה לעזרה תלמידת האולפן לספרנים, אסתר קוחאנוביץ'. מלבד הנ"ל התנדבו לעבודות שונות רבים מן הילדים, קוראיה של הספרייה.

מבין יידיי הספרייה המבוגרים, שהגישו עזרתם מי באוסף ספרים, מי במגבית כספית ומי בפעולה חינוכית לעריכת שחריות ספרותיות, בהן היו נקראים באזני הילדים קטעים ממיטב יצירותיהם של הסופרים, יש להזכיר את החברות: רוזה שמחוביץ' (לאחר מותה, מטיפוס, בשלהי 1941, נקראה הספרייה על שמה), הסופרת רחל אוירבך, המורה מינה אבלמן-ליבנשטיין; החברים: יחזקאל בראטשטיין, שמואל וינטר, יוסף יאשונסקי, ישראל ליכטנשטיין, נתן סמולר, פייבל ראוויצקי ולייב שור. האחרון מסר לי מספריתו את כל הספרים המתאימים לילדים, והיה מבקר יום יום בספרייה.

מפליא היה הצמאון לדעת, שגילו הילדים בזמן האיום ההוא. בדרך כלל היו בניו וארשה מרבים לקרוא. מחמת העוצר, שהחל בשעות המוקדמות של הערב, היו האנשים כלואים בבתיהם, מנותקים מרוב פנות התרבות, ומוסרים עצמם לקריאה. בבתים רבים אירגנו ועדיי-הבתים החלפת ספרים לשכנים בינם לבין עצמם. ואולם הרעב לספרים תורגש בעיקר בקרב הילדים, אשר במשך שנים אחדות משוללים היו בתי-אולפן. אם גם בני אמידים סבלו מחוסר תורה ודעת, ילדים אשר טרם טעמו טעם של חוסר מגורים, צעצועים וספרים, — כמה רע ומר היה גורלם של בני העניים, ילדי פליטים ונשרפים. לא חורף אחד עבר על הללו בקור וכפון, קרועים ובלויים על קרשי רצפה מעורטלים של מחנות-פליטים, או בבתיהם הדלים, שנתרוקנו מכל וכל ושאלילו הכר האחרון שלהם כבר נמכר בעבור פת-לחם. הספר היה להם לילדים מצרך חיוני כמעט כלחם, לרוב הופיעו ילדים „נציגים“ להחליף ספרים למען חבריהם, שלא השיגה ידם כדי לבוש לעורם. בדרך כלל היו רוב הילדים מלובשים במין לבוש פנטסטי — מטפחות, שמיכות, וסתם בלויים. אך את הספרייה פקדו כמעט יום יום, וביקשו „ספר נאה להשכיח בו את הרעב“.

קצם של כמעט כל הילדים בא ביולי 1942. בימים הראשונים של ההשמדה

עדיין היו מופיעים בספריה ילדים בודדים, כשבדים תעודת-שילוח „טובה“ של אבותיהם. אולם כעבור שבוע כלתה לחלוטין רגל ילדים מן החוץ. משהוצא רחוב לשנה מכלל תחום הגיטו, ניסיתי לעשות מעשה ולהעביר את הספריה לרחוב גנשה, לדירתו של י. יאשוונסקי. אך לשוא היה עמלי. בו ביום שם לייב שור קץ לחייו, עת השליכו את ספריו בעד החלון.

לאחר המלחמה

בימים הראשונים לשחרור נדמה היה, כי אף ספר אחד לא נשאר לפליטה. אולם כעבור עת מעטה נתברר, כי לא כן הדבר. חלק מן הספרים ניצל עפ"י מקרה, וספרים רבים נשתמרו בידיהם של הגרמנים, אשר אמרו, כנראה, למכרם עם תום המלחמה.

כבר בשלהי ינואר 1945 נתגלו בספריה העירונית של לובלין, שע"ש לופאצ'ינסקי, 59 ארגזים מלאים ספרים, שבחלקם רשומים היו בקטלוגים, אשר הוכנו למשלוח לגרמניה. בפברואר נודע לי, כי בגיטו לודז' מתגוללים ספרים בחוצות. ואף בוארשה השרופה מצאתי בחודש מרס כמות ידועה של ספרים במרתפי הכנסיה ע"ש אוגוסטין הקדוש ברחוב נובוליפקי.

חדורת אמונה באפשרות מציאותם של עוד ספרים רבים, באתי אל הועד היהודי המרכזי, והצעתי ליצור ספריה מרכזית במטרה להציל ולאסוף את כל שרידי הספרים היהודים בפולין ואח"כ לחלקם כפיאות.

בתחילת אפריל 1945 אושרה ההצעה ליצירת ספריה יהודית מרכזית בורשה ברם לא נמצא לה לספריה מקום מתאים. במשך שנה תמימה היו הספרים המוצלים מכוונסים ודחוקים בחדר קטן של הועד היהודי המרכזי, ברחוב שירוקה 31, מבלי שהיתה האפשרות לערכם ולסדרם בקטלוגים. מסיבה זו גם נתעכב ענין החזרתן של כמויות-ספרים גדולות, אשר נתגלו בספריות פולניות שונות. באורח זמני הבטחנו את קיומם של אותם הספרים במקומותיהם. עפ"י צו מטעם משרד החינוך והתרבות של משלת פולין, נשתייכו כל הספרים היהודיים לספריה היהודית המרכזית. זמן-מה נמשך ריב-דברים בין הספריה לבין איגוד הקהילות בפולין, אשר טען לבעלות על ספרי הדת. הואיל ובשום מקום, בו נתגלו ספרים יהודיים, לא היתה קיימת חלוקה בין ספרי דת ובין ספרים חילוניים, חוששת הייתי פן יבולע להם לספרים בכלל, מחמת אותה תחרות, ולפיכך באנו לידי הסכם, כי כל הספרים יוחזרו לידי הספריה היהודית המרכזית. ולאחר מכן תיעשה החלוקה הפנימית לפי ראות עיניהם של שני הצדדים — איגוד הקהילות שיגר את נציגו לספריה המרכזית, תחילה את מר מיכאל זילברברג, אח"כ — מר לייב ביאלר, דבר ההסכם נסמך למשרד החינוך והתרבות, ומאז נעשה ריכוז הספרים בספריה באין מכלים.

מלבד הספרים שבספריות הופיעו אנשים שונים ובידם ספרים, שהחזיקום במסתרים, ומסרום לספריה המרכזית. במקרים מסויימים, אמנם נדירים, שילמנו סכומים, בלתי ניכרים, תמורת הספרים המוחזרים.

באביב 1946 שוכנה הספריה במעון מיוחד (4 חדרים) ברחוב פונונסקה 3, אולם כעבור עת מעטה ניגש הועד לבדק הבית של הספריה הגדולה בטלומצקה 5, ובתחילת 1947 כבר הועברו לשם כל הספרים המוחזרים, ולבסוף, בקיץ 1948, עברה הספריה כולה אל מעונה זה החדש והקבוע.

עד שנת 1948 מנה אוסף הספרים מאה ועשרים אלף כרכים, רק חלק מהם (כשלישים אלף) נשאר בוארשה, חלק (כעשרת אלפים) נמסר לספריות בערים שונות, והשאר, החלק הגדול ביותר (כשמונים אלף), ספרי דת, נמסר במתנה לספריה הלאומית בירושלים. בשנת 1948 נשלחו 66,438, והשאר, כארבעה עשר אלף — בשנת 1949.

ואלה הם המקומות, בהם נמצאו הספרים לאחר המלחמה:

1. לובלין. הספריה העירונית ע"ש לופאצ'ינסקי, נארוטוביץ' 4. נמצאו והובטחו בינואר 1945, נמסרו בש. 1947 — קרון ספרים משיבת חכמי לובלין ומספריות פרטיות בלובלין והסביבה.

2. לודז'. הגיטו. נאספו בבתים וברחובות במרס־אפריל 1945. ספרים מספרית בורוכוב ואחרים.

3. וארשה. בית הכנסיה ע"ש אוגוסטין הקדוש ברח' גובוליפקי. ספרים מבה"ס התיכונים "אסכלה" ו"החינוך", המוסד ליהדות, ביה"ח צ'יסטה.

4. חלם. ספרים מהספריה ע"ש י. ל. פרץ.

5. פרושקוב. נמצאו בבנין העיריה. הספרים היו שייכים לאופה המקומי י. בורנשטיין.

6. וארשה. ז'וליבורז' 81. ספרים חתומים בשם ב. מיכלביץ'.

7. וארשה. נמצאו במרתף ברח' דוילנה 25, היו גנוזים שם כחמש־עשרה

שנה. מוצאם של הספרים — הספריה המוחרמת של אגודת־עובדי המסחר.

8. פוזן. ספרית האוניברסיטה מצאה במרתפיהם של 3 כנסיות ספרים יהודים, שמוצאם לודז' ומחוז "ווארטגאו", — 4 קרונות.

9. קראקוב. ספרית יאגילו מצאה כ־10,000 ספרים, רובם מקראקוב

10. קראקוב. במצודת ואול נמצאו כ־5,000 ספרים, בחלקם הוחזרו מבוואריה.

11. וארשה. בספרית הסיים נמצאו בתוך הספרים, שהוחזרו מגרמניה,

כחמשת אלפים ספרים מספריות מדע היהדות שבוארשה ובוורוצלב.

12. וארשה. בספריה הלאומית הפולנית נמצאו ספרים מכמה ספריות

יהודיות פרטיות, שהוחרמו בשנת 1940.

נוסף על כל אלה נרכשו ספרים (במספר לא רב) יקרי ערך ויקרי מציאות.

נתקבלו מתנות ספרים גם מחו"ל: בשנת 1946 מועד הפועלים היהודים באמריקה,

כחמשת אלפים כרכים; ממיסדר האחים, כמאתים; מהועד היהודי האנטי־פאשיסטי

במוסקבה, כחמש מאות; מהקונגרס היהודי העולמי שבאנגליה, 238 ספרים; מהקונ־

גרס היהודי העולמי שבקנדה, 3500 ספרים.

לשיא גדולתה הגיעה הספריה בשנת 1948: במסגרת החגיגות של יום השנה

החמישי למרד הגיטו אורגנה בין השאר תערוכה נהדרת של "הספר היהודי המוצל".

התערוכה, שמספר מבקריה הגיע לאלפים, קבוצות ובודדים, נציגי יהדות

ח"ל וכו', הקיפה למעלה מחמש מאות מוצגים, ובה 5 מדורים.

מדור 1. לזכר הספריות היהודיות המושמדות וספרנים נרצחים

בשלוש אצטבות רוכזו ספרים בחתימותיהן של 75 ספריות יהודיות מארשה,

לודז', לובלין, קראקוב וסביבותיהן.

סודר 2. אינקונאבולים (דפוסים ראשונים) של ספרים עבריים

בשש אצטבות הוצגו מאה דפוסים ישנים יקרי-מציאות, מהמאות ה-15, 16, 17 ו-18, מאיטליה, ספרד, תורכיה, הולנד, צ'כיה, גרמניה, ומבחר עשיר מפולין; קראקוב, לובלין, טורקא, זילקוב, נובידבור ואח'. נמצא גם ספר מצפת, מהמאה ה-17. היתה שם הוצאה ישנה של ספר התלמוד עם רשימות בכתב-יד מאת הצנזור הקא-תולי, "מחזור" עם נוספות של קבלה בכ"י, "סידור" ישן נושן עם נוספות רבות בכת"י בשוליים, ועוד.

סודר 3. ספרים המדגימים את התפתחותה של הספרות היהודית החילונית על 6 שולחנות ערוכים היו כמאתים ספרים למחלקותם:

א. ספרי ראשונים: צאנה וראינה; מכירת יוסף, סרקה'לה של אטינגר, המכשפה לגולדפאדן, הנער מפולין מאת לינצקי, הוצאות ראשונות של דיק, שמ"ר, לאטיינר ואחרים.

קלטיקונים ודורם: מהדורות ראשונות של מנדלי, שלום עליכם, פרץ' דינזון ובני זמנם.

ג. רומנים וסיפורים מודרניים.

ד. שירה ודראמה.

ה. זכרונות.

ו. ספרי מדע.

ז. תרגומים מהספרות הפולנית (מיצקביץ', סלובצקי, סנקיביץ', פרוס, אוז'שקובה, ז'ירומסקי, ריימונט, ב'וזובסקי, ברנט, וויספיאנסקי, ד'ויוויצקי, קורצ'אק, גורסקה, טובים ואחרים).

סודר 4. יצירותיהם של 25 סופרים יהודים, שניספו בתקופת שלטונם של הנאצים:

פרלה, קאצ'ונא, לרר, ליס, שימל, הורונצ'יק, הרשלי, קיפניס, רינגלבלום, בלבן, לינדר, אוסטרזצר, שטיין, פרילוצקי, ליהמן, שיפר ואחרים.

סודר 5. ספרים על המאבק והאבדן, בעברית, אידיש ופולנית:

א. הוצאות דוקומנטליות, מונוגרפיות.

ב. זכרונות.

ג. רומנים, סיפורים, שירה ודראמה.

התערוכה היתה פתוחה לקהל במשך חדשים. חלק ממנה הפך אח"כ למין מוויאז'קבע של הספריה.

מהראוי לציין, כי נמצא גם חלק הגון של ספרים מהספריות הוארשאיות, והחשובים שבהם: ספרית מדע היהדות של טלומצקה, המכון למדע והיהדות, הסמינר למורים ברח' גנשה, "דאס לעבן", וויסן, "הומאניטט", "רנסנס", "פאלי-גלוב", "לקטורה", גלוריה". מצאתי אפילו חלק מספרי הספריה הקטנה "יוצ'ניה", — וזה בירושלים, בחנות-ספרים שברחוב הנביאים.

בשנת 1949, עם ראשיתה של העליה ההמונית מפולין, שגרמה לצמצום התנועה של הקוראים, נתחסלה גם הספריה היהודית המרכזית כמוסד בפני עצמו. חלק מן הטפסים, שבתחילה מיועדים היו להשאלת-חוץ (לספריה היו קוראים בכל רחבי פולין, השירות נעשה ע"י הדואר) חולקו בין הערים השונות. אוצר-הספרים היסודי סופח אל המכון היהודי להיסטוריה והיהו את הספריה המדעית שלו.

טבלא א.
סטטיסטיקה כללית של הספריות היהודית בארשה
(בשנת 1934)

קוראי			מס. כללי של הקוראים	ספרים					ס"ה	מס' הספריות		
פולנית	עברית	אידיש		שפות אחרות	פולנית	עברית	אידיש	מס. כללי				
13.685	355	5.309	19.349	38.108	134.264	25.522	67.442	265.336		50		
10.655	85	1.410	12.150	22.650	103.950	3.350	22.550	152.500	} צבוריות	ספריות פרטיות להשאלה	10	
?	?	?	(*	9.740	500	18.460	6.000	34.700		ספריות חכמת ישראל	2	
1.923	—	3.080	5.003	3.500	15.900	—	29.100	48.500		ספריות פועלים	13	
796	3	345	1.144	2.133	10.576	80	5.647	18.436	} פנימיות	ספריות של אגודות שונות	6	
206	164	323	693	—	1.348	2.967	2.010	6.325		ציוניות	"	11
25	93	61	179	35	140	405	535	1.115		"מזרחי"	"	3
80	10	90	180		350	260	950	1.560		"אגודה"	"	3
—	—	—	—	50	1.500	—	650	2.200		שונות	"	2

(* קשה היה לקבוע מספר קוראיהן, מפני שקראו במקום, ולא הוצאו ספרים מתוך הספריות.)

טבלה ב.

ספריות של בתי-ספר יהודיים בוארשה

מס. סדורי	שם ביה"ס	הכתובת	מספר הספרים				מס. הקוראים
			ס"ה	עברית	אידיש	פולנית	
1	סמינר למורי דת	גנשה 9	4476	1595	—	2881	130
2	סמינר תחכמוני	גז'יבובסקי 29	1200	400	100	700	100
3	גימנסיה "אסכלה"	טלומצקי 11	3921	1228	—	2483	360
4	גימנסיה קרינסקי	מידובה 7	3550	650	100	2240	225
5	גימנסיה "חינוך"	אוגרודובה 27	2739	696	—	1600	260
6	גימנסיה "לאור"	נאלבקי 2	2011	500	—	1400	152
7	גימנסיה י. פינקל	לשנה 14	1849	79	—	1500	200
8	גימנסיה "יהודיה"	דלוגה 55	1597	660	—	737	220